

ה טקסט שבחיתי עוסק במשבר שהתרחש בסוף השנה הראשונה למסעם של בני־ישראל במדבר, ומסביר מדוע מסע זה התארך בשלושים ותשע שנים והיה למסע בן ארבעים שנה. אין זה מקרה שהמסע הזה, שאמור היה להיות קצר, הפך לנדודים ארוכים. פרק יג בספר במדבר מספר: ה' ציווה למשה לשלוח מרגלים על־מנת לחקור את ארץ כנען שהובטחה לבני־ישראל. המרגלים נבחרו, והתורה מגלה את שמותיהם: בין השנים־עשר נמנים יהושע וְכָלֵב. בחזרתם מצהירים המרגלים שהארץ המובטחת היא ארץ שבה לא יוכל עם ישראל לא להיכנס ולא לחיות. זו ארץ פורייה, אבל גם הורגת או מכלה את יושביה. ארץ השוחקת אותם. היא מאוכלסת ומוחזקת בידי אנשים אמיצים מדי עבור בני־ישראל. קהל ישראל מתייאש. עשרה מן המרגלים (מלבד כלב ויהושע, שדיברו בזכותה של הארץ המובטחת) מתים ממחלה משונה (משונה לפי המדרש).

עד כאן סיפור המקרא, ולא אפרש אותו. תפקידי הוא לפרש שני עמודים מן התלמוד הבבלי במסכת סוטה, הדנים בסיפור הזה. מה שנראה כל־כך פשוט במקרא, החרדה האוחזת בבני־ישראל כשהם כבר קרובים ליעדם, נהיה בעייתי בסוגיית התלמוד. לא מן הנמנע שנמצא בפחד הגדול של המרגלים חרדות המוכרות לנו יותר, ושעלו כאן היום. אתם תראו – אני מבטיח יותר מדי, ואני חרד מפזיזותי – שההגות היהודית והתודעה היהודית הכירו במשך ההיסטוריה את כל ייסורי המצפון ואת כל החרטות, גם כאשר מדובר בזכויותיו המקודשות ביותר של העם.

אתחיל להסביר את הטקסט המונח לפניכם. הסגנון אינו צריך להרתיע: זהו טקסט יבש שאין בו כחל וסרק. צריך – אבל האם אוכל להתמודד עם המשימה? – לדלות קצת מים מן הטקסט הצחיח הזה.

אני מקווה שידידנו היקר רבי,¹ שלא חדל לגלות אהדה למאמצי למרות האכזבה שגרמו לו האופי המעורפל של שיטתי ותוצאותיה, ישחרר אותי

* הרצאה בכנס שנערך בנובמבר 1965 על הנושא "ישראל בתודעה היהודית".
1. ממשתתפי הכנס, שופט ועיתונאי, היה נוהג לבקר בחריפות את הרצאתו של לוינס.

מן הצורך להבהיר אותה. אני מקווה שהיא תתברר בעזרת השימוש שאעשה בה בפרשנותי.

בשורות הקודמות לטקסט שהבאתי אנחנו לומדים – ואל יזדעזעו כל הרגילים להבין את המקרא כפשוטו – שהמרגלים לא נשלחו על-פי ציווי אלוהי. נכון, ספר במדבר אומר את ההפך; אך כאשר הם משווים את הסיפור בספר במדבר עם מה שכתוב בספר דברים, תולים חכמי התלמוד את שליחות המרגלים בהחלטת בני-האדם. הרצון לחקור את הארץ המובטחת שהיא כל-כך קרובה, ההימנעות מלהסתער עליה, הניסיון לדעת קודם את מה שקורה בה – כל אלה מעידים על מחשבה אנושית. התלמוד מראה כאן את חירותו, את יכולתו לייחס לסיפורי המקרא ודמויותיו את משמעותם העמוקה, כלומר את משמעותם האמיתית.. לכן, גם המשבר המובא בסיפור הוא משבר אנושי. נקרא את הפסקה הראשונה:

”ויחפרו לנו את הארץ” (דברים א כב). אמר רבי חייא בר אבא: מרגלים לא נתכוונו אלא לבושתה של הארץ. כתיב הכא ”ויחפרו לנו את הארץ” וכתיב התם (ישעיה כד כג) ”וחפרה הלבנה ובושה החמה”.

”ויחפרו” פירושו כמובן ויחקרו, אבל ”וחפרה” פירושו בושה: הירח והשמש יתביישו. המשמעות השנייה מאצילה על הראשונה: ההולכים לחקור את הארץ הולכים להמיט עליה קלון. כוונת המרגלים לא היתה הוגנת. במקום לנסות להכיר את הארץ שאליה הם היו אמורים להיכנס, החליטו המרגלים מראש להטיל בה דופי.

איזו פרשנות מוזרה! המדרש כביכול דורש מן הטקסט גלגול את משמעותו. אך הוא גם מנסה להחיותו על-ידי עריכת הקבלות ושמיעת הדים. ככל שנתקדם יותר, הוא ייראה יותר שרירותי. ואולם כאשר אחד מחכמי התלמוד מפנה אותנו אל פסוק מסויים במקרא כדי להסביר פסוק אחר – גם כשהוראה זו נראית שרירותית – אנחנו חייבים לשים לב להקשר שבו מופיע הפסוק. הדבר החשוב אינו פירוש המילה. העניין הוא צירופו של ”נוף” מקראי אחד ל”נוף” אחר כדי לשחרר בעזרת הפסוק החדש את הכושר הגנוז בראשון. ואכן הנביא ישעיה מבשר על ארץ חרדה, המוצאת את גאולתה בנצחון ה'. כאשר ה' מנצח, אז ”חפרה הלבנה ובושה החמה”. המפרשים קוראים את הפסוק כרמז למאורע קוסמי, אבל הם גם מציינים שחרפת הלבנה והשמש יכולה לרמוז להשפלת משמשיהם. הסוגרים

לשמש ולירח יתביישו כשתתגלה האמת האלוהית הטהורה. נחבר יחד את כל הנתונים האלה: המרגלים הולכים לארץ הזאת כדי לבייש אותה, כדי שמעריציה – למשל הציונים מאותה תקופה – יתביישו. הם החליטו, בשם האמת, לבייש את הציונים.

אבקש את סליחתכם אם אני מקדים את המאוחר או נסחף בלשוני. אנחנו מדברים בינינו לבין עצמנו בחברת אינטלקטואלים, כלומר בחברת אנשים המוכנים לשמוע את כל האמת. היו שהגדירו את האינטלקטואל כמי שמכוון למטרה מאוד רחוקה ומחטיא אותה תמיד. רבי אמר שהאינטלקטואל הוא האיש שמתנגד למה שמוגדר כ”טובת המדינה” – כלומר, הוא דובר אמת. אציע הגדרה שלישית: הוא האיש שאתו לא נזקקים ללשון סגי נהור, מי שאפשר לומר לו את האמת. הבה לא נפחד. בסוגיה שאנחנו מפרשים מספרים לנו על כוונתם של אנשים מסוימים לבייש את כל אלה שהשתוקקו והתגעגעו לארץ המובטחת. ייתכן כי הארץ המובטחת אינה מותרת. מכאן שקיים פולחן הארץ, וגם בושה הקשורה לפולחן הזה.

צר לי שמר דומנך² לא נמצא אתנו, מפני שהיה רואה שיש יהודים המשתוקקים לארץ לא פחות מהנוצרים, אבל גם מרגישים בושה מסוימת ברצון הזה, בחמדה הזאת.

נקרא את הפסקה השנייה. אין טקסט הדורש פחות פירושים מאשר רשימת שמות:

”ואלה שמות: למטה ראובן שמוע בן זכור”. אמר רבי יצחק: דבר זה מסורת בידינו – מרגלים על שם מעשיהם נקראו, ואנו לא עלתה בידנו אלא אחד: סתור בן מיכאל, סתור – שסתר את מעשיו של הקדוש ברוך הוא, מיכאל – שעשה עצמו מן.

ואכן, שנים-עשר שמות מוזכרים במקרא: הראשון הוא שמוע בן זכור, וכמעט בסוף – סתור בן מיכאל. אנחנו שומעים שמות אלה לא היו בלי משמעות, שהאנשים קיבלו שמות הרומזים לעתידם, או שהשמות נבחרו בהתאם להתנהגותם. שמות על שם העתיד, או כינויים. כביכול לא יודעים

² Domenach, עורך העיתון *Temoignage Chretien* (עדות נוצרית), שייצג עמדה מאוד ביקורתית כלפי מדינת ישראל ויחסה לפלסטינאים.

עוד לפרש את משמעות כל השמות... המסורת כנראה אבדה. מבינים רק שם אחד: סתור בן מיכאל.

הבה נתפעל מן האיטימולוגיות: הן דחוקות ו"דורשות" מן הכתוב לגלות את משמעותו – סתור נגזר מן השורש סת"ר, שפירושו הכחיש: הוא הכחיש את מעשי ה'. ולא רק הוא, גם אביו נקרא על שם העתיד.

המרגלים ביקשו לסתור את אגדת מעשי ה', הם התכוונו לסתור את המיתוס של ההיסטוריה הקדושה. אין אמת בכל מה שכביכול נעשה: יציאת מצרים, הנסים וההבטחות. אפשר לעבור על כל זה בשתיקה, אפשר להתעלם מן ההיסטוריה הקדושה. ההיסטוריה היהודית מתפרשת על-ידי ההיסטוריה הכללית, הפוליטית, הכלכלית, החברתית. ההיסטוריה היהודית היא היסטוריה רגילה. נכון, המילה "מיכאל" משמעה בעברית: מי כאל (האם אתם מכירים שם יותר יפה? תפילה ההופכת לשם!) והנה מיכאל פירושו מן! חלש! לא זו בלבד שהאל מעולם לא עשה דבר, אלא שהוא לא מסוגל לעשות דבר. תש כחו. טירוף הוא ללכת אחריו!

אמר רבי יוחנן: אף אנו נאמר: נחבי בן ופסי. נחבי: שהחביא דבריו של הקדוש ברוך הוא, ופסי: שפיסע על מידותיו של הקדוש ברוך הוא.

רבי יוחנן יותר מלומד מרבי יצחק. עדותו חשובה. המרגלים סתרו את אגדת ההיסטוריה הקדושה: הם אמרו שה' אינו מסוגל לקיים את הבטחותיו, והנה הם מכחישים שהוא אי-פעם הבטיח דבר. הוא לא הבטיח כלום. מי שרוצה להטיח ביקורת בכל מחיר, סופו להשתמש בנימוקים סותרים. הוא לא עשה דבר, הוא לא הבטיח דבר. הוא רפה.

בן ופסי: שפיסע על מידותיו של הקדוש ברוך הוא.

הוא פסע על מידותיו, וזה חמור מאוד. מידתו העיקרית של ה' היא מתן שכר למעשה הטוב והענשת הפשע. הם פסעו גם על מידותיו, הם היו אתיאטיסטים גמורים. ה' חסר-אונים, הוא מעולם לא עשה דבר, הוא לא הבטיח כלום ולא אכפת לו אם המעשה הטוב יבוא על שכרו, ואם הפושע ייענש.

ובכן, זו משמעות התמרדותם של האנשים האלה. זה היה משבר אתאיסטי, משבר חמור יותר מחטא העגל. חטא העגל היה עדיין מעשה דתי: המירו את ה' בדבר אחר. כאן אין שום דבר, הכחישו גם את מידות האלוהות.

משבר זה נראה עוד יותר חריף (או יותר מעניין) בגלל העמדת הפנים – או השנינות – של החכמים המספרים עליו. צריך להיזהר מאסמכתאותיהם, גם כשהן מוכיחות משהו (אבל האם הן אי-פעם מוכיחות דבר?) הן לא מעניינות. צריך להיות רגיש לקריצת העין שבהעמדת הפנים הזאת.

המסורת המסבירה את שמות יתר המרגלים אבדה! קראו את שמותיהם. האם אנחנו זקוקים למסורת כדי להבין מה הן המידות הטובות שעליהן רומזים שמות המרגלים? די להתבונן בשורש המילים האלה, ולגלות פחות דמיון מזה שנדרש כדי להוציא את "זה שפסע" מ"ופסי". שמוע בן זכור: השומע, בנו של מי שזוכר. שפט בן חורי: השופט, בנו של בן החורין. יגאל בן יוסף: הגואל, בן יוסף. פלטי בן רפוא: המציל, בן מי שנרפא. לא אנסה לדרוש כך את שמות כל המרגלים, אבל אני מבין מדוע המגנים את שחיתותם התורשתית של המרגלים העדיפו לשכוח את המסורת: ברוכה השכחה! מצאו שמכאל פירושו מן, אבל שכחו שפירושו: "מי כאל". שכחו שגדיאל בן סודי הוא בן הסוד. כל המשמעויות הנעלות של שמות האשמים אבדו בדרך נס! האם לא רצו לסלק את החשש, שכל הקשר הזה היה קנוניה של צדיקים? שלא נחשוב, חס וחלילה, שהבגידה הזו בכוח ה', בהיסטוריה הקדושה, בהבטחות ובצדק האלוהי, התרחשה בקרב אנשים טהורים כמו האינטלקטואלים מן השמאל. אתם רואים שהתלמוד "מעמיד פנים" כדי להעמיק את המשמעות הפשוטה של המקרא. נוכל להבין עכשיו את הפיסקה השלישית:

ויעלו בנגב ויבוא עד חברון.

האם אין כאן שגיאה בלשון הפסוק? הם עלו, והוא בא, עוברים מלשון רבים ללשון יחיד – המדקדקים לא יוכלו לוותר על השגיאה. מי מצא אי-פעם טעות תחביר במקרא? האם חכמי התלמוד מעניקים לעצמם את חופש המשורר? במקרה זה הם לא מוכנים לעבור לסדר. הפסוק היה צריך לומר: ויבואו. אם הוא אומר: ויבוא – ולא ויבואו, הוא מתכוון לומר שכמה מהם הלכו, אבל רק אחד הלך עד הסוף.

אמר רבא: מלמד שפירש כלב מעצת המרגלים והלך ונשתתח על קברי אבות. אמר להן: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת המרגלים.

כלב התנגד, אבל היה מקום לפיתוי. הפיתוי היה כל-כך חזק שכשנשתתח על קברי האבות, תפילתו היתה: ריבונו של עולם, הצילני מחברי... אנא

הצילני מעצת המרגלים. אך צדיק אחר נמנה בין השנים-עשר: יהושע. האם התגבר על הפיתוי כמו כלב? הוא ניצל ממנו בדרך אחרת. משה דאג לכך (כנראה היה צורך בדבר). הפסוק אומר:

ויקרא משה להושע בן נון יהושע.

הוא הוסיף לשמו את האות יוד, וכשזו מצטרפת לאות ה, אנחנו שומעים: יה יושיעך מעצת המרגלים.

אנחנו לומדים כאן על שתי דרכים כדי להתרחק מן הפיתוי – אני רוצה להודות לכל אלה שעזרו לי להתעמק בסוגיה במשך הישעורים שבהם "הפכנו והפכנו" בה, אזכיר במיוחד את ידידי ד"ר נרסון³ ואת ידידי תאו דרייפוס.

דרכו של כלב להתגבר על פיתוי המרגלים (שאוּלי חטאו בגלל צדיקות יתרה) היא נאמנותו למורשת האבות, דבקתו בהיסטוריה הלאומית של עם ישראל, במנהגי המסורת, באדמה שבה נקברו אבות האומה, ממנה בא הטוב לעולם וממנה לא יצא דבר רע: כלב משתטח על קברם של אברהם, יצחק ויעקב בחברון.

דרכו של יהושע שונה. משה הוסיף למהותו, בעזרת שתי האותיות הראשונות, את שם ה'. האם ההוראה שקיבל ממשה לא הספיקה כדי להביא אותו למעלה הזו? נראה שהוא היה זקוק להוראתו הישירה של המורה כדי להינצל מפיתוי המרגלים. כלב נשמר בזכות נאמנותו למסורת האבות, בזכות נאמנותו לעבר. אבל ההשערה שלנו מקבלת אישור: היה בכוחם של המרגלים לפתות את הצדיקים.

הסעיף הבא מפסיק כביכול את רצף הדיון. הוא מתאר בפעם הראשונה את הארץ המובטחת והנחקרת, הוא מודיע לנו מי הם יושבי הארץ הזאת.

ושם אַחִימָן שִׁשִׁי וְתַלְמִי וְכו' (במדבר יג כב).

והפסוק ממשיך: "...ילידי הענק". בהסתמכו על השמות הפרטיים האלה, התלמוד מספר לנו באופן חופשי כיצד נראתה הארץ הזו לפני כניסת בני-ישראל. ואם האטימולוגיות אינן משכנעות, הן הרי משמשות רק כתיורן. הראשון הוא אחימן. השם מתחלק לשתי מילים: אחי וימן, כלומר, אחי

3. ד"ר נרסון – לו הקדיש לוינס את ספרו חירות קשה – הוא שהכיר ללוינס את מר שושני, שהדריך אותו בקריאת התלמוד.

הישר או החזק. אח אחד חזק יותר משני אחריו. אין שוויון בין האחים: היה שם ארגון וסולם דרגות, כמו שמתחייב בכל חברה, אבל בסדר הזה היתה לגבורה חשיבות.

השני הוא ששי. כאן הדברים פחות ברורים. האטימולוגיה מעורפלת, אבל המסקנה ברורה. ששי, כשהיה הולך, היה פותח באדמה שוחות. בכל מקום שהיתה דורכת כף רגלו, נפערה שוחה. ונראה שכשהיה הולך לא היה שואל בעדינות אם לא דרך על משהו או על מישהו. הוא היה כמו "כוח מהלך"⁴.

השלישי נקרא תלמי, כאן האטימולוגיה יותר קלה. "תלמי" מזכיר תלמים. השלישי היה חורש תלמים בדרכו: המייסד, הבנאי, החקלאי. פירוש אחר – אבל כמה מפרשים סבורים שפירוש זה משלים את הראשון ולכן המשפט הבא הוא בסוגריים:

(אחִימָן בנה ענת, ששי בנה אלש, ותלמי בנה תלבוש.)

שלוש ערים שאינן מופיעות על שום מפה. המילונים מציינים רק את הפסוק הזה. נוציא ממנו את העיקר. תושבי כנען – חקלאים בטבעם, כמו כוחות טבע ובכל זאת מסוגלים להתארגן – היו גם בוני ערים. לבנות, לגור, להיות – סדר היידגריאני⁵.

זה מה שהיה מוכן שם עבור בני-ישראל. עוד לא פירשנו את המילים "ילידי הענק" – ענקים: אנשי מידות. הם היו "מעניקים חמה בקומתן", כלומר: החמה היתה כתליון שנשאו על צאוורם. הם היו יצורים יפהפיים, גבוהים ובהירים, אני מניח, מפני שהיו מסתירים את השמש או נוצצים כמותה. אני נזכר בשיר של סרגיי אסנין⁶:

4. במרכאות כפולות במקור. הביטוי הוא ציטוט מן המחזה של ויקטור הוגו אֶרְנֵי: "אני כוח מהלך".

5. ב-1951 נשא הפילוסוף מרטין היידגר הרצאה בשם "Bauen, Wohnen, Denken" (לבנות, לגור, לחשוב). ה"מגורים" הם מטפורה לקיום האנושי בעולם שנבנה על-ידי האדם. לוינס רומז כאן לביקורת שהטיח בהיידגר בספרו כוליות ואינסופיות, עמ' 37: "היידגר, כמו כל ההיסטוריה המערבית, מבין את היחס לזולת כחלק מגורלם של עמים הקבועים על אדמתם, בעלי הארץ ובניה". אליבא דלוינס, פילוסופיה זו, המשעבדת את היחס לזולת ליחס להווייה, מביאה בהכרח להערצת הכוח והרודנות.

6. Sergei Esenin. הציטוט הוא מן השיר "Oktoif" (1917).

אני נושא כעומר שעורים
את החמה בזרועותי.

בני האדמה היפהפיים הסמוכים לישויות השמימיות הגלויות – כל ההתחברות האלילית של האדמה והשמים⁷ – אלה המחשבות שעוררו אצל "שנים-עשר היהודים האפלים" תושבי הארץ, שהיתה אמורה להיות ארץ-ישראל. אפשר עתה להבין טוב יותר את דאגתם.

ההשערה הראשונה (ראשונה, מפני שמשמעויות רבות מתקיימות יחד בתלמוד: זו הגות שבה הדוגמה אינה צמצומו של מושג, אלא היא שומרת על ריבוי המשמעויות) הכי בנאלית: היהודים החלשים, יוצאי הגטאות המצריים, פחדו מפני כוחם של תושבי כנען. כיצד יילחמו בהם בשם האל שלא נראה, שאינו מדבר, שאמנם דיבר בסיני אבל לא יודעים כמה דיבר, אם הוא לא הסתפק בפסוק הראשון, במילה הראשונה או באות הראשונה, שהיא במקרה האלף שאי-אפשר לבטאה! מה ערכם של כל התארים וכל ההבטחות שמייחסים לאל כל-כך מסתורי? מה שוות כל הדקויות וכל ההפשטות של ההתגלות לעומת הופעתם הנהדרת של בני האדמה שענדו את השמש כתליון?

אפשר גם לחשוב – והדבר יתברר בהמשך – שהמרגלים, משנפגשו עם תושבי ארץ פלשתים, חששו ממה שסיפר ויז'ה⁸ וממה שמספרים רבים אחרים, כשמדברים על הנוער הישראלי.

אולי המרגלים ראו בעיני רוחם את הצברים⁹. הם נבהלו, הם חשבו: הנה, זה מה שצפוי לנו שם, כך ייראו ילדי ישראל בעתיד, אנשים המשאירים חורים בכל מקום שדורכת כף-רגלם, אנשים שחורשים תלמים, בונים ערים ועונדים את השמש לצווארם. זה חורבן העם היהודי!

אין צורך להיות שותף לדאגות האלה, די אם נבין אותן. אסור לשכוח את סוף הסיפור במקרא: המרגלים קיבלו עונש חמור על חששותיהם ואולי גם – מי יודע, נראה זאת בהמשך – על נקיפות המצפון שלהם. כל מה שאנחנו אומרים כאן וכל הניסיון שלנו להבין את המשבר הפנימי של המרגלים אינו צריך לגרום לנו לשכוח את סוף הסיפור ואת הגינוי העולה ממנו. ואולם, חרדת המרגלים יכולה להתפרש באופן אחר. ננסה לברר את

האפשרות השלישית שכבר רמזנו עליה, ננסח אותה כבר עכשיו: אולי חרדת המרגלים היתה חרדה מוסרית, אולי הם התלבטו אם מותר להם לכבוש את מה שהאחרים בנו ברוב פאר? איך אפשר לסלק חשש כל-כך מובן? נקרא:

וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען (במדבר יג כב).

הפסוקים שנפרש עכשיו נראים בלתי-חשובים. הם מציינים שמות ומקומות מזכירי-נשכחות. עבור הקורא היהודי, מילים אלה בעלות עוצמה פיוטית הדומה לזו שמעורר אצל הקורא הצרפתי החרוז של רסין על "בת מינוס ופזיפָאָה". כלב הלך עד חברון, שם התגוררו אחימן, ששי ותלמי, וחברון היתה בנויה שבע שנים לפני צוען. אך ניתן לחכמי התלמוד לשתף אותנו במשחק החביב עליהם. הם שואלים: מה פירוש "נבנתה"? ואנחנו תמהים: האם אין הם יודעים את פירוש המילה "לבנות"? בוודאי, אבל אם מסבירים את המילה "נבנתה" כפשוטה, צריך לקבל שאב יכול לדאוג למגורי בנו הקטן לפני הבכור. והרי הפסוק אומר:

ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען (בראשית י ו).

כנען היה אחיו הקטן של מצרים. איך יעלה על הדעת שחם הושיב את בנו הקטן כנען בעירו שבע שנים לפני שבנה את צוען עבור בנו הבכור? אתם בוודאי זוכרים את חם – האב המכובד הזה, איזו אירוניה בקטע הזה! דמיינו אותו לעצמכם כראש שבט המיישב את בניו. הסיפורים שהיו בילדותו בינו לבין אביו נשכחו. הוא עכשיו זקן מכובד, צדיק המכבד את זכות הבכורה של בנו. רק יהודי כמו יעקב מפר את הזכות היסודית הזאת, שבלעדיה אין שום מסורת, רק הוא מסוגל לגנוב אותה מאחיו. אצל חם מקפידים לשמור על זכות הבכורה, חם בנה תחילה עיר עבור מצרים, הבכור, ורק אחר-כך עבור כנען, הבן הקטן.

אם כן, כיצד קרה שהעיר המיועדת לבכור נבנתה שבע שנים אחרי עירו של הקטן? אבל מה כאן נושא הדיון? האם קדימת הארץ שבה מתיישב עם ישראל קשורה לזמן? בהקשר הכנעני, הארץ הזאת אינה יכולה להתחרות עם תרבויות אחרות. חכמי התלמוד יודעים היטב שארץ הפלשתים אינה מועדפת בגלל עברה הפך-ישראלי. חברון לא נבנתה שבע שנים לפני צוען, שבע שנים לפני מצרים; היא פשוט הגיעה לתרבותה בדרך אחרת. בארץ-ישראל הבנייה אמורה לקבל משמעות חדשה.

7. רמז נוסף להיידגר, המדבר על החיבור בין האדמה לשמים, האלים ובני-האדם.

8. C. Vigée, משורר יהודי צרפתי, מן המשתתפים הקבועים בכנס.

9. בעברית במקור.

"וחברון שבע שנים נבנתה": אלימא נבנתה ממש – אפשר אדם בונה בית לבנו הקטן קודם לבנו הגדול, דכתיב "ובני חם כוש ומצרים"? אלא שהיתה מבונה על אחד משבעה בצוען – ואין לך טרשים בכל ארץ ישראל יותר מבחברון... ואין לך מעולה בכל הארצות יותר מארץ מצרים שנאמר (בראשית יג י'): "כגן ה' כארץ מצרים", ואין לך מעולה בכל ארץ מצרים יותר מצוען שנאמר (ישעיה ל ד) "כי היו בצוען שריו" – ואפילו הכי חברון מבונה אחד משבעה בצוען.

יתרונה של חברון שונה מזה של התרבויות המזרחיות הגדולות. חברון לא נבנתה לפני צוען, אבל היא היתה פי שבעה יותר מתורבתת. לכן האזור הסלעי ביותר, העלוב ביותר מאדמת ישראל, המשמש כמקום קבורה (כאילו במקרה קברו שם את אברהם, יצחק ויעקב), היה יותר מפותח, יותר עשיר בסגולות רוחניות, יותר חשוב מאשר הארץ שהיתה עתיקה יותר ומפוארת ממנה.

ניתנת לנו כאן תשובה ראשונה לבעיה שהטרידה את המרגלים. כשאני נותן תשובות במקום להתעמק בבעיות, אני מצמצם את הטקסט שלי, אבל עלינו לזכור שכאן, באירופה, אנחנו אוהבים את התוצאות. והנה התשובה לבעיית המרגלים, לפחות על-פי המשמעות השלישית שייחסנו לבעיה הזאת: בני-ישראל מוכנים להיכנס לארץ מאוכלסת, ואולם בארץ הזאת נמצאים קברי האבות, אברהם, יצחק ויעקב. למרות האבנים, למרות ערימות החול, יש בארץ הזאת יותר סגולות מאשר בצוען הנמצאת בלב מצרים, בלב התרבות, והיא מזמינה את כל מי שמוכן להגשים את הסגולות האלה. האם יתרון מוסרי אינו מעניק זכויות?

צריך כמובן להגדיר יתרון מוסרי מהו. אבל ספק אם יתרון מוסרי כלשהו מצדיק הפקעת רכוש. נראה לי שמר דומנך מטיל ספק בדבר ואני יכול להרגיע אותו: חכמי התלמוד, המספרים את הסיפור, גם הם מטילים ספק בכך: הזכרת הזכויות הנובעות מן היתרון המוסרי של ישראל אינה מתקבלת.

ראשית כול, האם יתרון זה ברור לגמרי? האם השם חברון קשור רק למעלתו המוסרית של עם ישראל? האם חברון מזכירה רק את אברהם? האם ההיסטוריה הקדושה היא רק היסטוריה של קדושה? זו השאלה הנוראה המסתתרת מאחורי הדיון הבנאלי המתפתח בהמשך, שאלה אכן נוראה וזרה לחלוטין לאותה שביעות רצון עצמית שמייחסים ל"פרושים".

בסוגיה שלנו מישהו שואל: האם חברון היתה עלובה כל-כך? האם לא נאמר בספר שמואל ב, טו ז: "ויאמר אבשלום אל המלך: אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי לה' בחברון"? כשאבשלום קושר קשר נגד המלך דוד, הוא הולך לחברון כדי לאחד את כל ישראל נגד אביו. הוא הולך לחברון. מדוע לחברון?

הוא אמר לאביו: אלך לחברון להקריב שם קורבנות. מדוע היה צורך ללכת לחברון לשם כך? הוא הלך "להביא כבשים מחברון כי שם היו כבשים שמנים" (רש"י). אם כן, חברון היתה ארץ עשירה. הרי אמרו (מנחות פז): "אילים ממואב, כבשים מחברון"! אין סתירה בדברים: אזור הררי שאין בו אדמות חקלאיות הוא מקום מרעה, ולכן הפסוקים אומרים שחברון היתה העיר הדלה בישראל, אבל יותר עשירה מצוען. האדמה הרזה שימשה כמקום מרעה.

סיכמנו עכשיו דיון מפורט שאינו מעלה ואינו מוריד לענייננו: אכן, חברון היתה העיר הענייה ביותר. מדוע ההבהרה הזאת חשובה? מפני שהיא מבטלת את הטיעון הקודם שלנו. אמרנו קודם: לנו, היהודים, יש זכות על הארץ הזאת, מפני שקיבלנו את התורה. טענת-הנגד מסתמכת על התורה עצמה ומזכירה לנו את מה שכתוב בה. עם המקרא? רק בנים המכבדים את אביהם? רק ילדים המקיימים את עקרונות המוסר? ומה עם אבשלום? הדוגמה מצוינת. לא חסרים פרחים בתנ"ך; אבל במידה מסוימת אבשלום מזכיר לנו את חם, המייסד של ארץ כנען. זכרו את מה שעשה חם: הוא השתעשע בערוות אביו. ואבשלום? צריך לנקוט כאן בלשון נקייה, גם בנוכחותם של אינטלקטואלים: הוא חי עם פילגשי אביו תחת גג הארמון המלכותי. דוגמה יפה ליתרון היהדות! וכמובן יתרון זה מעניק ליהודים את הזכות לכבוש את הארץ!

אפשר להבין את המרגלים, אפשר להבין את התמרדות הטהורים. הם שאלו את עצמם, רבי היקר: מה זכותנו על הארץ הזאת? מה יתרוננו המוסרי על תושבי הארץ? אתם רואים שהתלמוד חשב על הכול, וגם אם אנחנו בטוחים, מר נהר,¹⁰ בזכותנו המעוגנת במקרא, לא נצליח לממש את ריבונותנו על כל התפוצות, כפי שאמר אתמול בצער הנשיא גולדמן,¹¹

10. אנדרה נהר, ממייסדי הכנסים, הוגה וסופר, תרם רבות לשיקום לימודי היהדות בצרפת אחרי השואה.

11. נחום גולדמן היה נשיא הקונגרס היהודי העולמי, שבחסותו נערכו הכנסים.

מפני שבתפוצות כבר קראו את כל הספרים.

נחזור כעת לטקסט. הוא מראה לנו שקנוניית המרגלים לא נבעה רק מסיוורם. היא היתה, כמו כל בעיה מצפונית, בעיה א־פרוורית.

וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום. וילכו ויבואו אל משה ואל אהרן... (במדבר יג כה-כו).

הפסוק מאריך בלשונו: וילכו – ויבואו.

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מקיש הליכה לביאה – מה ביאה בעצה רעה, אף הליכה בעצה רעה.

הכוונות הרעות היו כוונות טובות: הן נבעו ממצפון יותר מדי טהור. המצפון מתחיל להטיל ספק בה', מפני שהציווי שלו דורש מאתנו דבר שהוא או מעל לכוחותינו, או מתחת למצפוננו: הארץ המובטחת איננה ארץ מותרת.

"ויספרו לו ויאמרו: באנו אל הארץ אשר שלחתנו..." (במדבר יג כז). וכתוב (שם, כח) "אפס כי עז העם היושב בארץ..." אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: כל לשון הרע שאין בו דבר אמת בתחילתו, אין מתקיים בסופו.

שיעור ברטוריקה. שיעור ברטוריקה שהשטן שינן היטב: כדי לשקר ביעילות, כדאי להתחיל בדבר אמיתי. ושמא רבי יוחנן מוצא אמת מסוימת בדברי המרגלים ביחס לבעיה המוסרית שהם מעוררים, מעבר לפרטים שבדיווחם. אין ספק, הסוגיה כולה מאשימה את עדינותם המוסרית ואת עיוותם המוסרי. אבל הקנוניה לא היתה מצליחה להשחית את תודעתם של אנשים רבים כליכך, אלמלא היתה הצדקה כלשהי בנימוקים שהשפיעו עליהם או שהם ייחסו לעצמם.

ואז "ויהס כלב את העם אל משה" (במדבר יג ל). אל משה: כלומר דברי כלב היו מכוונים אל משה, וכך הוא זכה להקשבת העם. כלב הרגיע את העם "אל" משה, הוא הסית אותו. הוא התחיל לדבר כאילו גם הוא היה מתנגד למשה. כשהתחיל להסית נגד משה, הוא זכה באמון המורדים. הנה שיעור חדש ברטוריקה. זה שיעור הכרחי כדי להיאבק עם פיתויי השטן: "עם עיקש תתעקש". פרט אחד חסר: ויהושע? האם שמר כל הזמן על שתיקה זהירה?

פתח יהושע דקא משתעי – אמרו ליה: דין ריש קטיעא ימלל! [כשהתחיל יהושע לדבר, אמרו לו: מי שראשו קטוע ידבר!] – מי שאין לו בנים ליטול חלק בארץ, הוא ידבר לפנינו? (רש"י).

הנה מה שקרה: יהושע היה הראשון למחות נגד דיווח המרגלים, ולעודד את העם לבצע את הדברים הגדולים והנעלים שנועדו לו. אבל ההמון השתיק אותו וגידף אותו. אדם נחות! לא היו לו ילדים, אומרים המפרשים. איש בודד. לא היה לו מה להפסיד, ולכן היה לו קל להטיף. אדם רוחני בלי קשרים ארציים, שאינו מסוגל להקריב דבר. מסירות נפשו אינה מוכיחה דבר. צריך להיות מוכן לסכן ערכים שנרכשו או נבנו בעמל רב: נחלת אבות, משפחה, מפעל, מוסד וכו', ולא להיות תלוש, כמי שאומר omnia mea... (אני נושא אתי את כל רכושי). הוא ציוני למען האחרים, ציוני שאינו יכול (או אינו רוצה) לסכן את ילדיו – בכל אופן, ציוני גרוע. זכותו היחידה היא לשתוק, ולכן כלב בדה תכסיס, כדי שאותם אנשים מחוצפים שהשתיקו את יהושע יקשיבו לו. לשם כך הוא העמיד פנים כאילו התכוון לפגוע במשה:

אמר להן: וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? סברי בגנותיה קא משתעי – אשתיקן.

[חשבו שהוא מבקש לדבר בגנותו – השתתקו].

הוא קרא לו "בן עמרם": האם באמת הוא לא עשה יותר?

הוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, והאכילנו את המן. אם יאמר: עשו סולמות ועלו לרקייע, לא נשמע לו?

מאין בא הרעיון על סולם ורקייע, שאינם מוזכרים במקרא? הפסוק אומר (במדבר יג ל): "עלה נעלה וירשנו אותה". המילה "נעלה" מביאה את המדרש לדבר על סולם.

הרשו לי להתעלם מן הרטוריקה ולגשת מיד לפירושו. אגלה לכם את הסוד בלי לחכות לסוף. למה מתכוון כלב? האם הוא דוגל בפולחן האישיות ומלמד זכות על מדיניותו של משה, ולא משנה מה היא? האם הוא מודע לפער בין המדיניות המשיחית לבין סתם פוליטיקה? האם ההיסטוריה שלנו היא היסטוריה רגילה? משה הוציאנו ממצרים, ההיסטוריה שלנו מתחילה עם מעשה שחרור. הוא קרע לנו את הים, התגבר על כוחות הטבע,

הוא האכיל אותנו מן, מזון נפלא: הנס האמיתי אינו ירידת המן מן השמים, אלא התאמת המן לצרכינו. אנחנו אוכלים מן, אין צורך לאגור, זה הזמן המשיחי: לא חושבים על יום המחר, ובמובן זה אנחנו כבר באחרית הימים. אם משה הוציאנו ממצרים, קרע לנו את הים, והאכילנו מן, האם יעלה על הדעת שבהנהגתו נכבש ארץ כפי שכובשים מושבה? האם מעשה הכיבוש שלנו יכול להיות מעשה אימפריאליסטי? האם יעלה על הדעת שנתפוס פיסת אדמה כדי להשתמש בה, ולהשתמש בה לרעה? אנחנו הולכים – אין מקום לספק בטקסט – אל הארץ הזאת כדי לגלות בה את החיים השמימיים. "נעלה לרקיע!" לא נחזיק בארץ הזאת כפי שמחזיקים בה בדרך-כלל, נבנה בארץ הזאת חברה צודקת. אני אומר זאת בפשטות, אבל מדובר כאן בקידוש הארץ.

מאוד התפעלתי מדברי הפרופסור ברוך¹² אתמול: "לקדש את הארץ, זה לבנות בה חברה צודקת". אולי תגידו שכל אחד יכול לחשוב שהוא בונה חברה צודקת ומקדש את הארץ, וכך אנחנו מעודדים את הכובשים ואת הקולוניאליסטים? תשובתנו היא: קבלת התורה היא קבלת ערכי הצדק האוניברסלי. הנה ההוראה הראשונה של היהדות: קיימת הוראה מוסרית, ודברים מסוימים יותר צודקים מאחרים. חברה שאינה מנצלת את האדם, חברה שבה בני-האדם שווים, חברה כפי שחלמו עליה מייסדי הקיבוצים – מפני שגם הם בנו סולמות כדי לעלות לרקיע, למרות סלידת רובם מכל הקשור לשמים – זה הערעור על הרלטיביזם המוסרי. מה שנקרא בשם תורה קובע את ערכי הצדק האנושי. ובני-ישראל דרשו לעצמם את ארץ-ישראל בשם הצדק האוניברסלי הזה, ולא בשם צדק לאומי כלשהו.

"והאנשים אשר עלו עמו אמרו: לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו" (במדבר יג לא). אמר רבי חנינא בר פפא: דבר גדול דברו המרגלים באותה שעה. "כי חזק הוא ממנו" – אל תקרי ממנו (מאתנו) אלא ממנו (מאתו).

הם לא התכוונו לעצמם, אלא לה'. הם אמרו: תושבי הארץ חזקים יותר מה'. והתלמוד מוסיף:

אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא משם את כליו.

זה נשמע מאוד מסתורי. מדוע יש כאן "דבר גדול"? שני פירושים עולים כאן על הדעת. הראשון: לעומת כוחם של ילידי המקום, אין שום דבר מוסרי שיכול לעמוד. ה' הוא ישות מוסרית – הם ישות היסטורית. לפי הפירוש הראשון הזה, המרגלים אמרו "דבר גדול": הם ביטאו את ייאוש האדם מול פשיטת הרגל של המושגים, שנשחקים על-ידי ההיסטוריה, ואל מול האוניברסלי שמוכס על-ידי המקומי.

ושמא ניתן לקרוא את הטקסט אחרת, ואז המרגלים יראו עוד יותר טהורים מכפי שחשבנו: "חזק הוא ממנו", זכותם הקיומית של ילידי המקום חזקה יותר מזכותו המוסרית של האל האוניברסלי. אפילו בעל הבית אינו יכול לקחת את הכלים שהפקיד בידיהם: כל עוד הכלים יתאימו לצורכיהם, אין זכות בעולם שיכולה לקחת אותם מידיהם. אי-אפשר לקחת מהם את ארץ מגוריהם, גם אם הם מושחתים, אלימים ולא ראויים, גם אם הארץ הזאת צפויה לייעוד טוב יותר. כבר קודם הטילו ספק במוסריותו של עם ישראל, אם יצא ממנו אבשלום. וכעת עולה מחשבה עוד יותר קיצונית: אפילו לעם מוסרי לגמרי אין זכות לכבוש.

עד כאן הרחקנו עם הפירוש השני, שילווה את הראשון עד הסוף. עד כאן מגיעה טוהרתם של המרגלים, טוהר האתאיזם שלהם: אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא את כליו מן הארץ הזאת.

"ויוציאו דבת הארץ... לאמר: הארץ אשר עברנו בה לתור אותה – ארץ אוכלת יושביה היא..." (במדבר יג לב). דירש רבא: אמר הקדוש ברוך הוא: אני חשבתיה לטובה, והם חשבו לרעה. אני חשבתיה לטובה – דכל היכא דמטו, מת חשיבא דידהו כי היכי דניטרדו ולא לשאלו אבתרייהו. ואיכה דאמרי – איוב נח נפשיה ואיטרדו כולי עלמא בהספידא. [בכל מקום שהגיעו, מת איש חשוב כדי שיהיו עסוקים, ולא ייתעניינו בהם – ויש אומרים: איוב מת ועסקו בהלווייתו.] הם חשבו לרעה: "ארץ אוכלת יושביה היא".

התלמוד מבין, או כביכול מבין, את הביטוי "ארץ אוכלת יושביה" כאילו היה מתאר חוויה יומיומית. זו ארץ שבה נשחקים בקלות, התקפי הלב שכוחים בה, עובדים שם יותר מדי, ומתים בה מהר. מה הראיה? המרגלים ראו הלוויות במשך כל זמן סיורם. המרגלים רצו להפחיד. כמובן, במדבר איכות החיים הרבה יותר טובה! צביעותם של האנשים אינה מוטלת בספק. איך יכלו להתעלם מן התוכנית האלוהית הנשגבה? אלוהי הצדק המית שם

בני-אדם (משועי הארץ, ולכן האוכלוסייה לא נפגעה) כדי שההלוויות המפוארות תסחנה את דעת התושבים מן המרגלים, כפויי הטובה האלה. ואנחנו מבינים את האנשים האלה פעם נוספת, אותם יפיי-הנפש, שונאי הבעז.

מה רוצה התלמוד? האם הוא רוצה לייחס לאלוהים תכסיסנות, או לומר שהמטרות הגדולות של ההיסטוריה חייבות לפעמים להתרחש ללא ידיעת בני-האדם? האם לא צריך מדי פעם לתת לרוע להירדם? האם צריך להעניק חירות למי שרוצה להרוג את החירות? המרגלים, בטוהרת מצפונם השוויוני, הגדירו כאנטי-דמוקרטי את החוכמה השוללת את החירות מרוצחי החירות והמחזירה את המחשבות העוסקות יותר מדי בפוליטיקה לדאגותיהן הפרטיות. נזכיר שלא מדובר כאן בהיסטוריה. האם הכנענים היו באמת כל-כך מושחתים? זו ההנחה או הנתון הראשון, שבלעדיו כל מה שאמרנו עכשיו חסר משמעות!

"ונהי בעינינו כחגבים, וכך היינו בעיניהם" (במדבר יג לג). אמר רב משרשיא: מרגלים, שקרי הוּוּ [הם היו שקרנים].

תפסנו אותם "על חם" בשקרונם.

בשלמא "ונהי בעינינו כחגבים", לחיי! אלא "וכן היינו בעיניהם", מנא הוּוּ ידעי? [מנין להם שכך חשבו הכנענים?]

הם באמת לא יכלו לדעת זאת, אבל ניתנת כאן תשובה מסוימת, ומוזר לראות שהתלמוד, המאשים את המרגלים, דן אותם הפעם לכף זכות:

ולא היא, כי הוּוּ מברי אבלי תותי ארזי הוּוּ מברי וכי חזינהו, סלקן יתבי באילני. שמעי דקאמרי: קחזינן אינשי דדמו לקמצי באילני. [כשאנשי המקום היו אוכלים את סעודת האבלים, הם היו סועדים תחת העצים – וכשהמרגלים היו רואים אותם, היו מטפסים על העצים והיו שומעים את אנשי המקום אומרים: ראינו אנשים הדומים לחגבים.]

כך ידעו שהם דומים לחגבים בעיני הכנענים. זהו מצב מוזר, אבל גם טבעי. מישוהו אמר לא מזמן: "אנחנו מאה מיליון כדי לרמוס אתכם". כשישראל מצטיידת בנשק נגד שכניה, שוחרי השלום אומרים לה: איך אתם יודעים ששכניכם אינם רוצים לחיות אתכם בשלום? האם אמרו לכם? כן, הם

אמרו שאנחנו נראים בעיניהם כחגבים. זו פסקה מאוד אקטואלית. מסתכלים אל פרצופים אנושיים כאילו היו חגבים! המפעל ההיסטורי של השיבה נתפס כנדידת חגבים.

הוּ, הפיקחות המנוסה של אנשים מציאותיים! תמיד מתחילים עם מחול של חגבים. המרגלים דיברו כאן אמת, הם ידעו שהם נראו כחגבים בעיני תושבי הארץ.

"ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו" (במדבר יד א). אמר רבי יוחנן: אותו היום תשעה באב היה. אמר הקדוש ברוך הוא: הן בכו בכיה של חנינם, ואני אקבע להם בכיה לדורות.

מצפונם ייסר אותם לשווא: הם בכו בלי סיבה. דמעותיהם של יפיי-הנפש מסוכנות, כשאיין להן סיבה. הן מזמינות אסונות אמיתיים, הדומים לאסונות דמיוניים. אפשר גם להוסיף: הבאים לכבוש ארץ כפי שכובשים את הרקיע, העולים, נמצאים כבר מעבר לדמעות העדינות האלה. הם לא רק מתגייסים למען הצדק, אלא מקיימים אותו בעצמם עד קוצו של יוד.

אפשרות הגלייתם כבר עומדת על הפרק. תאריך הגלייתם נקבע לפני תאריך כיבושם. הם אינם יודעים שהמשבר הפוקד אותם הוא מקור זכותם, מפני שהזכות במהותה ניתנת לביטול. הם מקבלים על עצמם אחריות שאין בה סלחנות, והם עשויים לשלם על רשעותם בהגלייתם. רק מי שמוכן לשאת בתוצאות מעשיו ולצאת לגלות כשאינו ראוי לחיות במולדתו, רשאי להיכנס אל מולדתו.

אתם רואים, זו ארץ מיוחדת. היא דומה לרקיע. זו ארץ שמקיא את תושביה, כשהם לא צדיקים. אין ארץ אחרת שדומה לה. הנכונות לקבל ארץ בתנאים אלה, היא הנותנת זכות על הארץ הזאת. נשמע את המילה האחרונה:

"וימותו האנשים מוציא דיבת הארץ רעה במגפה" (במדבר יד לז). אמר רבי שמעון בן לקיש: מתו מיתה משונה.

כשם שהתנגדותם היתה משונה.

אמר רבי חנינא בר פפא: דרש רבי שילא איש כפר תמרותא: מלמד שנשתרבו לשונם ונפל על טיבורם, והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטבורם, ומטבורם ונכנסות בלשונם. ורב נחמן בר יצחק אמר: באסכרה מתו.

מיתה אחת יותר קלה. איזו? זו לא הנקודה החשובה. חשוב רק לדעת שהיו שני עונשים. אם כן, החטא עצמו יכול להתפרש בשני אופנים. זה מה שהנחנו לאורך כל הפירוש שלנו. האם אשמת המרגלים היתה בטוהרתם היתרה, שהביאה אותם לחשוב שאין להם זכויות על הארץ? או שמא הם נרתעו בפני תוכנית שנראתה להם אוטופית, בלתי-מציאותית? האם חשבו שזכותם היתה חסרת-עוצמה, או שלא היו להם זכויות? האם חשבו שהארץ המובטחת אינה מותרת להם?

בין כך ובין כך, הם טעו. ובכל זאת שתי האפשרויות שהועלו לגבי עונשם רומזות על שתי הסיבות האפשריות המסבירות את אשמתם.